



R.METRONNING “FAN SOTSILOGIYASI” ASARI

Umarova Sarvinoz

*O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Robert King Merton: tarjimai holi. Robert Mertonning sotsiologik nazariyasi Robert Merton sotsiologiyasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Robert King Merton, sotsiologik nazariya, Merton nazariyasi

Robert King Merton zamonaviy sotsiologiyada strukturaviy-funksional tendentsiyaning eng ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biridir. Uning keng bilimdonligi, sotsiologik bilimlar klassiklari asarlarini chuqur bilishi va tadqiqotchi sifatidagi ajoyib iste'dodi 60-70-yillarda funksionalizmga¹ zarba bergan eng qattiq tanqidlar oldida funksional tahlil paradigmasini himoya qilishga yordam berdi. U funksionalizm jamiyat haqidagi nazariy mulohazalarning asosiy shakli ekanligiga ishongan va ishonishda davom etmoqda, uning ob'ektiv mohiyatini ko'rsatadi. Shu ma'noda funksionalizm mustaqil fan sifatida sotsiologiya faniga mos keladigan asosiy, balki yagona tafakkur tarzidir.

R.Merton kontseptsiyasiga u shogirdi bo'lgan M.Veber, V.Tomas, E.Dyurkgeym va T.Parsonslarning asarlari sezilarli ta'sir ko'rsatdi². Ularning fikrlarini tahlil qilib, u jamiyatning ob'ektiv, tuzilgan hodisa sifatidagi g'oyasi va uning shaxslarning xatti-harakatlariga ta'siri, albatta, barcha muammolarni hal qilmasdan, sotsiologik bilimlarning sezilarli darajada kengayishiga olib keladi degan xulosaga keldi. Bu qarash muammoli muammoni keltirib chiqaradi: “Menga qiziq va muammolar haqida fikr yuritish usuli, men bilgan barcha boshqalarga qaraganda samaraliroq deb topaman”, deb yozgan R. Merton.³

Ushbu afzallikdan uning aksariyat asarlarining leytmotivi - ijtimoiy tuzilma va uning ijtimoiy harakatga ta'siri mavzusi kelib chiqadi. M.Veberning protestant axloqining shubhasiz ta'siri ostida yozilgan doktorlik dissertatsiyasida (1936) u o'z

¹ Ijtimoiy nazariya va ijtimoiy tuzilma. Glenko (III.), 1957;

² Fan sotsiologiyasi. N.Y., 1973 yil; sotsiologik ikkilanish. N.Y., 1976 yil;

³ Fan sotsiologiyasi: epizodik memuar. Karbondeyl, 1979;



e'tiborini protestant jamoalarining o'sishi va rivojlanishi o'rtasidagi munosabatlarga qaratadi. Xuddi shu nuqtai nazardan u byurokrtiyani ijtimoiy tashkilotning "ideal turi" (Veber tushunchasi) deb hisoblaydi. M.Veberga ergashib, byurokratik tashkilotning eng muhim belgilarini qayd etib, bu tashkilotning maqsadlariga ideal tarzda mos keladigan aniq belgilangan harakat shakllarini o'z ichiga olgan rasmiy, oqilona tashkil etilgan ijtimoiy tuzilma ekanligini ta'kidlab, u shaxsni tahlil qilishga kirishadi. ushbu tarkibiy tashkilotning mahsuloti sifatida. Uning fikricha, byurokratik tuzilma shaxsda ma'lum shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishni yoki hech bo'lmaganda tizimli talablarga shubhasiz rioya qilishni talab qiladi. Ushbu talablarning majburiyiligi regulyatorlarga ushbu regulyatorlar o'rnatilgan maqsadlarni tushunmasdan bo'ysunishga olib keladi. Va ular mumkin bo'lganda; tashkilotning samarali ishlashiga hissa qo'shadi, shuningdek, bu faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa haddan tashqari muvofiqlikni keltirib chiqaradi, byurokrat va mijoz o'rtasidagi nizolarga olib keladi. R. Merton nazariy postulyatsiyaga o'tish uchun ijtimoiy tashkilotning shaxsga ta'sirini empirik tarzda o'rganadi.

R. Merton asarlarining empirik yo'nalishidan uning sotsiologik nazariyaga o'ziga xos qarashi kelib chiqadi. U shunchaki T.Parsons tahlili juda mavhum, o'ta batafsil emas, shuning uchun ham ijtimoiy voqelikni o'rganishda qo'llanilmaydi, deb ta'kidlaydi. Unga xos bo'lgan ulkan imkoniyatlar empirik hodisalardan haddan tashqari abstraksiya va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarning haddan tashqari noqulay tizimi tufayli ishlamaydi, moslashuvchanlikdan mahrum va shuning uchun mavjud faktlarni o'ziga mos ravishda "sozlash" ga majbur. Shu sababli, R. Merton o'z vazifasini Parsonian kabi empirik umumlashmalar va mavhum sxemalar o'rtasida o'ziga xos "bog'lovchi ko'priki" bo'ladigan "o'rta darajadagi nazariyani" yaratish deb biladi.

Bunday "o'rta darajadagi nazariyani"⁴ qurish, R.Mertonning fikricha, oldingi funksionalizmning eng keng, asossiz umumlashtirishlarini izchil tanqid qilish va tashkil etish va maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi tushunchalarni kiritish asosida amalga oshirilishi mumkin. empirik materialni sharhlash, lekin mavjud faktlardan induktiv ravishda ishlab chiqilmagan "empirik umumlashtirish" emas. Tanqidning vazifasi asosiy tushunchalarni tushuntirishni ham o'z ichiga oladi, chunki "juda tez-tez turli xil hodisalarni ifodalash uchun bitta atama ishlatiladi. R.Mertonning

⁴ .N.Y., 1985 yil; Bugungi kunda sotsiologiya: muammolar va istiqbollari (Merton R. va boshqalar).



uchun emas, balki funksional oqibatlarini disfunktsionallardan ustun bo'lgani uchun funksionaldir.

R.Merton tomonidan alohida ta'kidlangan funksionalizmning uchinchi asossiz pozitsiyasi "mukammal ahamiyat"ni ta'kidlashdir. Muayyan funktsiyalarning mutlaq zarurati ularning amalga oshirilmasligi butun jamiyat yoki boshqa ijtimoiy tizimning mavjudligini shubha ostiga qo'yishiga olib keladi. Ushbu pozitsiyadan R. Mertonning fikricha, "funktsional shartlar" tushunchasi kelib chiqadi, bu o'z-o'zidan etarli va etarli bo'ladi, masalan, T. Parsonsning sotsiologik tahlilida. Ushbu taxminning ikkinchi tomoni - bu funktsiyalarni ifodalovchi muayyan madaniy va ijtimoiy shakllarning ahamiyati va hayotiy zarurligiga urg'u berishdir. R.Merton bunday funktsiyalar va ularni ifodalovchi ob'ektlarning mavjudligini inkor etmaydi. Uning ta'kidlashicha, bunday funktsiyalar turli jamiyatlar va ijtimoiy tizimlar uchun har xil bo'lishi mumkin. Shuning uchun, bu funktsiyalarning har birining kiritilishini empirik tarzda sinab ko'rish va asoslash kerak, lekin ularning ba'zilarini barcha ijtimoiy tizimlarga va hamma narsaga ekstrapolyatsiya qilmaslik kerak. R. Merton funksionalizm muxoliflari tomonidan tez-tez ko'tariladigan yana bir muammoni tahlil qiladi. Bu muammo ijtimoiy harakatga rahbarlik qiluvchi "ongli motivlar" va bu harakatning "obyektiv oqibatlari" o'rtasidagi munosabatlarning noaniqligidir. U yana bir bor ta'kidlaydiki, strukturaviy-funksional tahlil birinchi navbatda harakatning ob'ektiv oqibatlariga qaratiladi. Ushbu oqibatlarni ishtirokchilarning ongli niyatlari natijasi deb da'vo qilishda o'zidan oldingilarning xatosiga yo'l qo'ymaslik uchun u "ochiq" va "yashirin" funktsiyalar o'rtasidagi farqni kiritadi. Uning fikricha, «aniq funktsiyalar - bu tizimni moslashtirish yoki moslashtirishga qaratilgan harakatning shunday ob'ektiv oqibatlari, ular qasddan va ishtirokchilarning ongli; latent funktsiyalari keyin qasddan ham, ongli ham bo'lmagan effektlar bo'ladi.

Xulosa: Shunday qilib, R.Merton oldingi funksional tahlilni tanqid qilib, unga funksionalizmning eng jirkanch va qabul qilib bo'lmaydigan qoidalarini o'zgartiruvchi, mohiyatiga ko'ra uning modelini o'zgarishsiz qoldiradigan tuzatishlar kiritadi. Shunday qilib, Mertonning strukturaviy funksionalizmdagi o'rnini belgilab, aytishimiz mumkinki, u nafaqat nazariya, usul va faktlarni uzviy birlashtirib, "o'rta darajadagi nazariya"ni yaratdi, balki uning nazariy pozitsiyalari empirik va nazariy jihatlarda metod xarakterini oldi. Bu bilan u Parsons nazariyasining mavhumligini katta darajada yengib chiqdi.



Foydanilgan adabiyotlar:

1. Ijtimoiy nazariya va ijtimoiy tuzilma. Glenko (III.), 1957;
2. Fan sotsiologiyasi. N.Y., 1973 yil; sotsiologik ikkilanish. N.Y., 1976 yil;
3. Fan sotsiologiyasi: epizodik memuar. Karbondeyl, 1979;
4. N.Y., 1985 yil; Bugungi kunda sotsiologiya: muammolar va istiqbollar (Merton R. va boshqalar).
5. M., 1965; Ijtimoiy tuzilma va anomiya // Jinoyat sotsiologiyasi. M., 1966;
6. Ijtimoiy tuzilma va anomiya // Sotsiologik tadqiqotlar. 1992 yil. № 2-4; Fandagi Metyu effekti. II: Imtiyozlarni to'plash va intellektual mulkning ramziyligi // "Tezis". T.I. Muammo. 3. M., 1993 yil; Aniq va yashirin funktsiyalar // Amer. sotsiologik Fikr: Matnlar. M., 1994 yil.